

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА МУЗЕЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кваліфікаційна робота
на тему:

**МУЗЕЙНА ВИСТАВКА «Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ ЯК ФУНДАТОР
КОЛЕКЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ: МУЗЕАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ»**

Здобувачки вищої освіти
другого освітнього рівня (магістр)
спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»
освітньої програми «Музеєфікація історико-культурної спадщини»
ПІСЧАНСЬКОЇ Юлії Вікторівни
Науковий керівник: доктор культурологічних наук, доцент,
СОШНІКОВ АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
Кваліфікаційна робота допущена до захисту рішенням кафедри
музейно-туристичної діяльності

Протокол №__ від «__» _____ 2024р.

Завідувач кафедри _____ Анатолій ЩЕРБАНЬ

Харків — 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7-10
РОЗДІЛ I. Дмитро Іванович Яворницький як фундатор колекції Дніпропетровського національного історичного музею.....	11-19
РОЗДІЛ II. Наукова концепція музейної виставки.....	20-22
РОЗДІЛ III. Освітньо-педагогічна програма.....	23-29
ВИСНОВКИ.....	30-31
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	32-37

Харківська державна академія культури

Факультет: Культурології та соціальних комунікацій

Кафедра: музейно-туристичної діяльності

Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр

Напрямок підготовки: 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»

(шифр і назва)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри

А. ЩЕРБАНЬ

“__” _____ 2024 року

**З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

ПІСЧАНСЬКА ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА

1. Тема роботи: «Музейна виставка «Д. І. Яворницький як фундатор колекції Дніпропетровського національного історичного музею : музеалізація культурної спадщини»

Museum exhibition "D. I. Yavornitsky as the founder of the collection of the Dnipropetrovsk National Historical Museum: museumization of cultural heritage"

Керівник роботи – доктор філософських наук, доцент Сошніков Андрій Олександрович

Затверджений засіданням кафедри, протокол № _____ від _____ року

2. Строк подання студентом роботи – грудень 2024 р.

3. Зміст дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

ВСТУП.....	7-10
РОЗДІЛ I. Дмитро Іванович Яворницький як фундатор колекції Дніпропетровського національного історичного музею.....	11-19
РОЗДІЛ II. Наукова концепція музейної виставки.....	20-22
РОЗДІЛ III. Освітньо-педагогічна програма.....	23-29
ВИСНОВКИ.....	30-31
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	32-37

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та затвердження теми дипломної роботи	вересень	
2.	Виявлення та вивчення літератури з теми дипломної роботи	жовтень-листопад	
3.	Написання тексту I розділу дипломної роботи	грудень	
4.	Написання тексту II розділу дипломної роботи	січень	
5.	Збір емпіричного матеріалу з теми дослідження, його опрацювання, опис	вересень-листопад	
6.	Написання висновків, оформлення роботи, її передзахист на кафедрі	листопад-грудень	
7.	Підготовка презентації та захист дипломної роботи	грудень	

Студент _____

Пісчанська Ю. В.

Керівник роботи _____

Сошніков А. О.

Анотація

МУЗЕЙНА ВИСТАВКА «Д. І. ЯВОРНИЦЬКИЙ ЯК ФУНДАТОР КОЛЕКЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ: МУЗЕАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»

Кваліфікаційна робота Пісчанської Юлії Вікторівни, здобувачки вищої освіти 2 курсу другого освітнього рівня (магістр) спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство» освітньої програми «Музеефікація історико-культурної спадщини».

В роботі досліджується життя і творчість академіка Дмитра Івановича Яворницького, відомого дослідника історії запорізького козацтва і засновника Дніпропетровського національного історичного музею, плідного письменника і колекціонера старожитностей. Його праці охоплюють понад 200 публікацій, у тому числі з історії, археології, фольклору та лексикології. Він прагнув створити всеосяжне дослідження з історії запорозького козацтва і сприяв поширенню історичних знань і національної самосвідомості. Незважаючи на труднощі і переслідування, він залишався відданим науці і розумів її значимість. У дисертації розглядаються життя, дослідження та внесок Яворницького в українське музеєзнавство, підкреслюється його роль у формуванні колекції Дніпропетровського національного історичного музею та розвитку музейної справи в Україні.

Ключові слова: Дмитро Іванович Яворницький, Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького, музеєфікація, експозиція, система музейних комунікацій.

MUSEUM EXHIBITION "D. I. YAVORNITSKY AS THE FOUNDER OF THE COLLECTION OF THE DNIPROPETROVSK NATIONAL HISTORICAL MUSEUM: MUSEUMIFICATION OF CULTURAL HERITAGE"

Qualification work by Yuliia Pischanska, a second-year Master's student specializing in "Museum Studies and Monument Studies" within the educational program "Museumification of Historical and Cultural Heritage."

The work explores the life and creative contributions of Academician Dmytro Ivanovych Yavornytsky, a renowned researcher of Zaporizhian Cossack history, founder of the Dnipropetrovsk National Historical Museum, prolific writer, and collector of antiquities. His body of work includes over 200 publications on history, archaeology, folklore, and lexicology.

Yavornytsky sought to create a comprehensive study of Zaporizhian Cossack history and contributed to the dissemination of historical knowledge and the development of national identity. Despite challenges and persecution, he remained committed to science, understanding its importance.

This thesis examines Yavornytsky's life, research, and contributions to Ukrainian museum studies, emphasizing his role in the formation of the Dnipropetrovsk National Historical Museum collection and the development of museum practice in Ukraine.

Key words: Dmytro Ivanovych Yavornytsky, Dnipropetrovsk National Historical Museum named after D. I. Yavornytsky, museification, exhibition, museum communication system.

ВСТУП

Актуальність даного проєкту – за допомогою музейних засобі висвітлити життя і творчу діяльність академіка Дмитра Івановича Яворницького – видатного дослідника історії запорозького козацтва і фундатора колекцій Дніпропетровського національного історичного музею, що носить його ім'я. Вченого вважають неперевершеним знавцем козащини та завзятим колекціонером старожитностей. Широту наукових інтересів Д. Яворницького яскраво ілюструє його творча спадщина, яка налічує понад 200 публікацій з історії, археології, фольклористики, лексикології, джерелознавства, археографії, архівознавства, музеєзнавства, допоміжних історичних дисциплін та художні твори (як проза, так і поезія). Багато його праць ще чекають на публікацію.

Головним пріоритетом Д. Яворницького є створення комплексного фундаментального дослідження з історії запорозького козацтва. Різноманітні колекції, які зібрав і зберігав цей вчений, є цінним ресурсом у галузі історичної науки та археології. Через викладацьку, лекційну, екскурсійну діяльність він зробив значний внесок у поширення історичних, археологічних, етнографічних, краєзнавчих знань, що сприяють пробудженню і зміцненню патріотичних почуттів та піднесенню національної самосвідомості серед українського народу. Його науко-дослідницька та музейна діяльність сприяла розвитку музейної справи України, що додатково актуалізує звернення до його непересічної постаті та залишеної ним наукової і культурної спадщини.

Першим кроком у висвітленні даної теми має бути створення виставки, яка має ознайомити широку громадськість з основними етапами життя і діяльності Д. І. Яворницького,

Об'єкт даної роботи – життя, наукова і музейна спадщина Д. І. Яворницького.

Предмет – значення наукової діяльності Д. І. Яворницького для становлення і розвитку українського музейництва..

Мета дослідження – на підставі археологічної колекції Дніпропетровського національного історичного музею створити проект виставки, яка б висвітлювала основні етапи біографії Д. І. Яворницького та його внесок у становлення і розвиток українського музейництва та формування колекції Дніпропетровського національного історичного музею як бази для підготовки майбутніх істориків та археологів.

Реалізація даної мети передбачає виконання наступних завдань:

- Дослідити та систематизувати джерела та літературу з даної теми.
- Результати аналізу літератури та джерел надати у формі історичної довідки.
- Розробити проект виставки, яка розкриває основні етапи біографії Д. І. Яворницького та його внесок у формування археологічної колекції Дніпропетровського національного історичного музею.
- На підставі виставки створити освітньо-педагогічну програму

Наукова новизна – на основі колекції Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького вперше розроблено виставку, яка акцентує увагу на біографії та діяльності Д. І. Яворницького як музеєзнавця, розкриває його внесок у розвиток музейної справи в Україні.

Джерельною базою даної дипломної роботи стала велика епістолярна спадщина Д. І. Яворницького, спогади сучасників, переписка з різними культурними діячами України, зібрані ним музейні колекції (зокрема, колекція Дніпропетровського національного історичного музею, що носить його ім'я), відзнаки увічнення його пам'яті.

Література. Наукові дослідження творчості Д. Яворницького розпочалися ще за його життя. «Це були рецензії на його твори в науковій періодиці, ювілейні статті з нагоди 30-річчя науково-педагогічної діяльності (1913 р.) і 70-річчя від дня народження (1925 р.). Однак з моменту звинувачення Д. Яворницького в «українському буржуазному націоналізмі» та «контрреволюційній діяльності» і вигнання вченого у серпні 1933 р. з

музею, його ім'я було зганьбене, книги не перевидавалися, нові твори не публікувалися (за дуже рідкісним винятком), життєвий і творчий шлях не досліджувалися» [36]. Лише під час короткої «відлиги» 1960-х рр. з'явилися окремі публікації, присвячені Д. Яворницькому. Відзначимо ґрунтовні дослідження І. М. Гапусенка [33], І.М. Шаповала [50] й особливо М. М. Олійник-Шубравської – авторки першої монографії, присвяченої дослідженню життя та творчої спадщини видатного історика [44; 51].

Як зазначають С. Амбросімова та А. Парамонова, «після «відлиги» Д. Яворницький знову опинився під забороною. Лише після здобуття Україною незалежності (1991 р.) ім'я і праці цього літописця козаччини повернулися до широкого читача, розпочалося активне дослідження його життя» [28, с. 8] і творчості. Помітним стимулом для таких досліджень стало проведення (на базі Дніпропетровського національного історичного музею) наукових конференцій, з нагоди ювілеїв Д. Яворницького [32; 37; 45; 46; 53]. В останні роки розглядаються різні аспекти творчості вченого (археологія, етнографія, фольклор, мистецтвознавство, архівознавство, джерелознавство, літературознавство, музеєзнавство) [23-25; 38; 47; 52]. Введення до наукового обігу приватного листування, спогадів, щоденників сприяло дослідженню біографії вченого [1; 3; 6-8; 10, 13-16; 18]. Досі найменш дослідженим є особисте життя Д. Яворницького.

Особистий внесок автора даного дипломного проекту – на підставі проаналізованих джерел та літератури, присвячених біографії Д. І. Яворницького, що розкривають його роль фундатора колекції Дніпропетровського національного історичного музею, визначено його внесок у розвиток музейної справи в Україні. На основі колекції Дніпропетровського національного історичного музею розроблено проект виставки присвяченої біографії та діяльності Д. І. Яворницького. На основі цієї виставки було розроблено освітньо-педагогічну програму.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальна кількість сторінок 36, з

них: текст дослідження 24 сторінки, список джерел та літератури 6 сторінок (53 позиції).

РОЗДІЛ І. Дмитро Іванович Яворницький як фундатор колекції Дніпропетровського національного історичного музею.

За визначенням дослідників його біографії. «Дмитро Іванович Яворницький народився 7 листопада 1855 р. в селі Сонцівка Харківської губернії Харківського повіту (нині це село Борисівка Харківської області Харківського району). Батько Д. Яворницького – Іван Якимович Яворницький (1827 – 1885) – дворянин, походив з козацької старшини. Мати вченого, Ганна Матвіївна Терновська (1830 – 1916), була простою селянкою» [28, с. 9].

Певні «пригоди» сталися з прізвищем Д. Яворницького, походження котрого він пояснював від «явора» або «яворника». На більшості друкованих праць вченого стоїть прізвище «Еварницький». У статтях, що були надруковані в «Екатеринославских губернских ведомостях» 1890 р. вперше з'являється подвійний підпис: «Еварницький – Яворницький». Проте ще у 1886 р. Д. Яворницький в листі до Ф. Г. Лебединцева, редактора першого українського історичного журналу «Киевская старина», просив підписувати його статті саме подвійним прізвищем «Д. І. Еварницький (Д. І. Яворницький)». Однак всі наступні роботи знову публікуються під прізвищем «Еварницький». Лише після 1905 р. вчений почав використовувати або подвійний підпис, або просто «Яворницький» і дуже рідко «Еварницький». За радянських часів Дмитро Іванович називав себе лише «Яворницьким». В листуванні з рідними та друзями вчений почав використовувати прізвище «Яворницький» набагато раніше, ніж у друкованих працях, – з 1884 р. [28, 11-12]

Батько Іван Якимович намагався дати синові освіту, залучаючи його до читання. Довгими зимовими вечорами він читав дітям книжки. Особливе враження на маленького Дмитра справив безсмертний шедевр Миколи

Гоголя «Тарас Бульба». З цього моменту Дмитро назавжди захопився історією Запорозької Січі.

Д. Яворницький, вісля того, як він здобув початкову освіту у Сонцівці, з 1867 р. навчався в Харківському повітовому училищі, де вивчав закон божий, російську і латинську мови, літописи, античний епос, філософські трактати, географію, історію, але найбільших успіхів досяг у літературі [с. 8]. Закінчивши училище, він повернувся додому і через деякий час, у 1874 р., а наполяганням батька вступив до Харківської духовної семінарії. Однак священство не приваблювало цього романтичного і допитливого юнака, і після трьох років навчання Д. Яворницький залишив семінарію і в 1877 р. вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету [28, с. 9]. Каникули він проводив у рідній Сонцівці, де збирав і записував фольклорний матеріал.

На формування Д. Яворницького як науковця вплинули професори-українофіли Харківського університету О. О. Потебня та М. Ф. Сумцов. У студентські роки знов розгорівся інтерес до історії запорозького козацтва. Д. Яворницький продовжує цікавитися історією запорозького козацтва, вивчає літературу з даної теми, шукає джерела, що висвітлюють виникнення та устрій Запорозького коша [28, с. 13].

Після закінчення університету (1881 р.) Д. Яворницького, як обдарованого студента, залишили позаштатним стипендіатом для підготовки до професорського звання. І вже з перших кроків свої наукової кар'єри молодий вчений зіткнувся з випробуваннями. Йому запропонували досліджувати історію Фінляндії замість вже обраної ним теми історії запорозького козацтва. Однак він проявив принциповість і не відмовився від обраної ним теми, що вважалася крамольною і згодом його позбавили стипендії. Залишившись без засобів до існування, Д. Яворницький, за допомогою О. Потебні та інших харківських знайомих, влаштувався викладачем історії у третю чоловічу гімназію і в жіночу гімназію Н. Григорцевич [28, с. 15].

З 1882 р. Д. Яворницький майже кожного літа мандрував землями півдня України, Катеринославщиною та Херсонщиною, де колись існувала Запорозька Січ. Він проводив археологічні розкопки, записував пісні, легенди та перекази нащадків запорозьких козаків, знайомився з місцевими старожилами та власниками приватних колекцій, досліджував ландшафт і природні умови Запорозького краю. Супутником Д. Яворницького в його подорожах був історик Яків Павлович Новицький (1847 – 1925). Вони постійно ділилися творчими планами і допомагали один одному у записі фольклору, колекціонуванні, складанні топографічних карт Запорожжя [28, с. 15]. Від самого початку своєї наукової діяльності Д. Яворницький залучав до досліджень різних аматорів, переважно вчителів, земських службовців, колекціонерів, лікарів, священиків, статистиків, управителів маєтків. Вони всі «постачали» йому необхідну інформацію, повідомляли про археологічні знахідки, записували легенди, пісні, думи. Територія дослідницьких мандрівок вченого була великою і охоплювала Харківську, Полтавську, Чернігівську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії [28, с. 16].

18 лютого 1883 р. Д. Яворницький одружився з учителькою музики Варварою Петрівною Кокіною [37]. Однак цей шлюб не склався і розпався у 1885 р.

У 1883 – 1884 рр. Д. Яворницький розпочинає цикл публічних лекцій «Про запорозьких козаків», які були з великим успіхом прочитані у Харкові, Полтаві, Чернігові, Хоролі, Катеринославі, Херсоні, Москві, Петербурзі. Восени 1884 р. історик познайомився з видатними діячами українського театру Панасом Саксаганським, Миколою Садовським, Марком Кропивницьким, Марією Заньковецькою [28, с. 17].

Важливою подією в житті Д. Яворницького став VI Археологічний з'їзд, що відбувся в Одесі в серпні 1884 р. на якому він остаточно визначився як археолог [52]. 30 квітня 1885 р. його обрали членом-кореспондентом Московського археологічного товариства. Повернувшись до Харкова вчений продовжив свої дослідження історії запорозького козацтва [28, с. 17-18].

Енергійне дослідження і публічне поширення Д. Яворницьким історії запорозького козацтва викликали вороже ставлення до нього з боку російської імперської влади. Восени 1884 р. його звинуватили в «сепаратизмі» і через це звільнили з університету. Але Д. Яворницький не припинив своїх досліджень і в грудні 1884 р. поїхав до Москви, щоб розшукати в московських архівах документи з історії козацтва. На початку серпня 1885 р. відбувся переїзд Дмитра Івановича до Петербурга. У березні 1886 р. його обрано дійсним членом Імператорського Російського археологічного товариства (м. Санкт-Петербург) [28, с. 18].

Про ґрунтовні наукові дослідження Д. Яворницького в петербурзький період (1885 – 1892) яскраво свідчить його творчий доробок, що складається з 56 статей, семи монографій, великого масиву відкритих ним історичних пам'яток, численних записаних пісень та іншого фольклорного матеріалу. Влітку він подорожував Україною з метою археологічних, топографічних і фольклорно-етнографічних досліджень. Він вивчав шедеври української сакральної архітектури, такі, як Троїцький собор в Ново-Московську та Самарський Пустельно-Миколаївський монастир. Дослідника цікавили приватні колекції козацької старовини, найбільшими з яких, на його думку, були колекції В. В. Тарновського на Чернігівщині та Г. П. Алексеєва і О. М. Поля на Катеринославщині. У 1887 р. вчений відвідав Соловецький монастир з метою пошуку документальних свідчень про Петра Калнишевського, останнього кошового отамана Війська Запорозького, який після знищення Запорозької Січі (177 р.) був ув'язнений в Соловецькому монастирі, де провів 25 років, помер і був там похований [37].

У Петербурзі були надруковані такі твори Д. Яворницького, як «Запорожье в остатках старины и преданиях народа», «Сборник документов для истории запорожских козаков» (1888 р.), «Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края» (1889 р.), «Вольности запорожских козаков» (1890 р.). Найважливішою науковою працею Д. Яворницького цього періоду став перший том трьохтомної монографії

«История запорожских козаков» (1892), яка вважається «літописом» запорозького козацтва [21].

В Петербурзі Д. Яворницький увійшов у культурно-громадське життя української громади, співпрацював з її активними діячами, насамперед з К. Білиловським, С. Васильківським, Г. Вашкевичем, П. Катериничем, Д. Мордовцевим, П. Саладилевим, О. Сластьоном, П. Стебницьким, П. Пелехіним. Товаришував з художниками І. Репіним, М. Мікешиним, І. Шишкіним, К. Маковським, мистецтвознавцем і критиком В. Стасовим. Дмитро Іванович почав організовувати в своїй квартирі так звані «суботки», на які збиралися земляки-українці та представники російської інтелігенції, іноді до 40 осіб. На цих вечорах співали пісні, танцювали, слухали гру кобзаря Опанаса Сластьона [37].

Активна українофільська діяльність участь Д. Яворницького привернула до нього увагу російської влади і викликала звинувачування на його адресу у «неблагонадійності». Як наслідок, 1891 р. наказом міністра народної освіти йому було заборонено викладати в навчальних закладах Російської імперії. Однак на допомогу прийшли друзі і Д. Яворницького було призначено чиновником з особливих доручень при генерал-губернаторові Туркестану для обстеження краю і створення музею [37].

Давня історія та культури пам'ятки Середньої Азії зачарували Д. Яворницького. Він поринув у дослідження і збирання старожитностей. Український історик зробив значний внесок у створення музею в Самарканді, який відкрився в липні 1896 р. За свій «Путеводитель по Средней Азии от Баку до Ташкента в археологическом и историческом отношениях» (Ташкент, 1893), Д. Яворницький отримав орден Станіслава III ступеня (1893 р.) та орден Бухарської Золотої Зірки III ступеня (1894 р.) і чин колезького асесора (гражданський чин VIII класу). Він працює над другим томом «Истории запорожских козаков» (СПб., 1895) та книгою про кошового Івана Сірка. «Наслідками» перебування вченого в Середній Азії стало те, що він почав дотримуватися теорії азійського походження козацтва як історичного явища,

порівнюючи і виявляючи спільні риси у побуті запорожців і середньоазійських народів. Третій том монографії вийшов у 1897 р. [37].

Після повернення з Самарканда у липні 1895 р. за сприяння Івана Яковича Рудченка (письменника, рідного брата Панаса Мирного) Д. Яворницького призначено чиновником з особливих доручень при Варшавській казенній палаті. Окрім того, на історико-філологічному факультеті Варшавського університету ним протягом вересня 1895 – січня 1896 рр. були здані чотири магістерських іспити [39; 40; 42]. Наприкінці 1896 р. Д. Яворницький, за сприянням видатного російського історика — професора Василя Йосиповича Ключевського (1841 – 1911), отримав посаду приват-доцента на історико-філологічному факультеті Московського університету.

Однак, посада приват-доцента не передбачало зарплати, тому Д. Яворницький почав викладати історію в Строгановському училищі живопису, а також писав статті в газети і журнали, давав приватні уроки. Талановитий оповідач, Д. Яворницький своїми цікавими образними лекціями приваблював молодь, збираючи до півтора ста слухачів. У 1898 р. вийшла нова книга Д. Яворницького «По следам запорожцев», де він зображує дійсність у літературно-художніх формах. Того ж року розпочався друку капітального двохтомного зібрання документів «Источники для истории запорожских козаков», що остаточно було видане лише 1903 р. [37].

29 квітня 1901 р. Д. Яворницький здобув науковий ступінь магістра, захистив дисертацію на історико-філологічному факультеті Казанського університету. Того ж року в журналі «Киевская старина» був опублікований перший великий художній твір Д. Яворницького «Наша доля – Божа воля». В журналі «Детское чтение», який видавав відомий російський педагогічний діяч Дмитро Іванович Тихомиров (1844 – 1915), Д. Яворницький опублікував чимало статей: «Святки в Малороссии», «Забытый украинский философ Скворода», «Князь Дмитрий Иванович Вишневецкий», «Свирговский, Ружинский и Подкова», «Гетман Кшиштоф Косинский». Живучі в Москві, Д.

Яворницький продовжував читати лекції по різних містах, особливо часто приїжджаючи в Україну. Улюбленишим місцем його відпочинку був невеличкий хутір Богодар в Олександрівському повіті Катеринославської губернії [47; 49].

1902 р. Д. Яворницького запросили стати директором Катеринославського обласного музею ім. О. М. Поля [37]. До 1902 р. музей переживав, так би мовити, період, коли його колекції мандрували різними приміщеннями. Під керівництвом Д. Яворницького музей був відроджений і став однією з провідних історико-культурних скарбниць України [43].

Багато сил і енергії Дмитро Іванович доклав до справи організації XIII Археологічного з'їзду (Катеринослав, серпень 1905) [10]. У 1906 р. його обрали дійсним членом Московського археологічного товариства [52].

У 1910 р. Д. Яворницький здійснив подорож на Близький Схід, відвідав Єрусалим та Єгипет, де в Гелуані зустрівся з славнозвісною українською письменницею Лесею Українкою. Після повернення в Україну вчений взяв участь в організації Південноросійської сільськогосподарської, промислової та кустарної виставки, яка проходила в Катеринославі з 1 липня по 10 жовтня 1910 р. [28, с. 36].

У катеринославський період Д. Яворницький продовжив активну лекторську діяльність. Найбільшою популярністю користувалися його лекції про українських кобзарів, бандуристів та лірників.

24 листопада 1913 р відбулося урочисте святкування 30-річчя його літературно-наукової діяльності Дмитра Івановича. Ювілянта вітали сотнями телеграм [20].

Падіння російської монархії у лютому 1917 р. дало новий поштовх до піднесення наукової, культурної та громадської діяльності Д. Яворницького. 21 – 22 травня 1917 р. він – почесний голова катеринославського українського губерньського з'їзду Центральної Ради; у травні 1917 р. – голова Катеринославського комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва

України. Дмитро Іванович продовжує опікуватися музеєм: він навіть домігся «охоронної грамоти» від отамана-анархіста Нестора Махна [28, с. 38].

З ім'ям Д. Яворницького пов'язане становлення вищої освіти на Катеринославщині. 29 липня 1918 р. він був обраний професором кафедри історії України новоствореного Катеринославського університету, де читав курс лекцій з історії Катеринославщини [37].

У 1918 р. Дмитро Іванович уклав шлюб з Серафімою Дмитрівною Буряковою (1879 – 1943) [37].

У 1920-ті рр. Д. Яворницький опублікував низку статей з історії, фольклору та етнографії. Важливою подією у творчості вченого став вихід у світ першого тому «Словника української мови» (Катеринослав, 1920). Значними творчими досягненнями Д. Яворницького того часу є географічно-історичний нарис «Дніпрові пороги» (Харків, 1928) та збірка документів «До історії Степової України» (Дніпропетровськ, 1929). Він очолював катеринославське губернське архівне управління, кафедру українознавства, Дніпропетровський історично-археологічний музей (колишній музей ім. О. Поля) та комплексну науково-дослідницьку експедицією на Дніпробуді [6], у 1924 р. обраний членом-кореспондентом Української Академії наук, а з 1929 р. є її дійсний член [37].

В період сталінських репресій 31 серпня 1933 р. Д. Яворницького звинуватили в пропаганді «буржуазному націоналізму» та звільнили з посади директора музею [18]. Однак, вчений не був заарештований, можливо, через свій похилий вік. У 1939 р., з нагоди святкування 125-річчя від дня народження Т. Шевченка, вченого було навіть обрано до ювілейної Шевченківської комісії АН УРСР [37].

5 серпня 1940 р. о п'ятій годині ранку обірвалося напружене й насичене подіями життя академіка Д. Яворницького. 11 жовтня 1940 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про увічнення пам'яті академіка Д. І. Яворницького» його ім'я було присвоєне Дніпропетровському історичному музею [13].

18 липня 1946 р. Дніпропетровський виконавчий комітет обласної ради ухвалив рішення про відкриття філії Історичного музею в будинку академіка Д. Яворницького (м. Дніпропетровськ, площа Т. Шевченка, 5). Але лише 18 липня 1964 р. (час так званої «відлиги») кімнату-музей було відкрито і встановлено меморіальну дошку. В «добу застою» цей меморіальний музей був закритий. Знову його було відкрито 3 листопада 1988 р. [37]

Заповіт Д. Яворницького поховати його біля стін створеного ним музею був виконаний лише у 1961 р. У 1995 р. до 140-річчя від дня народження академіка Д. Яворницького, біля Дніпропетровського історичного музею видатному українському діячев урочисто встановлено пам'ятник і (скульптор – В. Наконечний, архітектор – В. Мірошніченко) [37].

Висновки. Діяльність Д. І. Яворницького як музейного працівника сформувалася під впливом його раннього життя у Харкові, де він був членом Історико-філологічного товариства і розвинув свої дослідницькі методи, поєднуючи в собі риси історика та художника. Його романтична натура та інтерес до минулого допомогли йому зрозуміти людей минулого, а комплексний підхід до вивчення історії запорозького козацтва передбачав збір письмових, речових та фольклорних джерел. Він зробив значний внесок у створення та розвиток Музею старожитностей ім. О. Поля в Катеринославі. За час його перебування на посаді колекції музею зросли до 85 000 експонатів, і він доклав значних зусиль для їх поповнення, співпрацюючи з волонтерами, археологами та місцевими інтелектуалами.

Яворницький був також науковцем-лектором, відомим своєю захопливою розповіддю та емоційною мовою, яка справляла незабутнє враження на слухачів. Він запровадив іновачії в музейній практиці, поєднавши екскурсії з кобзарським співом, і продовжував виступати з публічними лекціями по всій Україні та Росії, популяризуючи музей та його колекції. Музей за часів Яворницького перетворився на культурний і науковий осередок, об'єднавши українські музейні сили і ставши важливою ланкою музейного процесу в Україні.

РОЗДІЛ II. Наукова концепція музейної виставки

Ідейний задум проекту – це аналіз біографії Д. І. Яворницького та його внесок у формування української музеєзнавчої школи.

Дана виставка є:

За типом – класичною, тематичною.

За профілем – історичною, археологічною, меморіальною, етнографічною.

За цілями – основною, навчальною, для фахівців.

За тривалістю – стаціонарна, постійна.

За методом побудови – тематична, систематична, ансамблева.

За принципом – хронологічний, комплексно-тематичний.

Коротка тематична структура музейної експозиції

«Дмитро Іванович Яворницький як фундатор колекції

Дніпропетровського національного історичного музею»

- **Тема 1. Життя і наукова діяльність Д. І. Яворницького.**
 - Підтема 1. Біографія
 - Підтема 2. Наукова діяльність
- **Тема 2. Формування колекції Дніпропетровського національного історичного музею.**
 - Підтема 1. Історія
 - Підтема 2. Колекція музею в сучасних культурних реаліях

Наскрізні проблеми експозиції:

- Біографія та наукова діяльність І. Яворницького

- Увічнення пам'яті видатного вченого
- Історія та сучасність Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького

Архітектурно – художній образ виставки

Дана виставка розташована в меморіальному будинку Д. І. Яворницького, збудованого у 1905 р. за проектом місцевого архітектора Л. А. Бродницького. Вчений провів в ньому останні 35 років свого життя. Інтер'єри кімнат – вестибюль, коридор, їдальня, вітальня, кабінет, мезонін – відновлені у тому вигляді, в якому вони були за життя власника. Виставка розташована у кімнаті, де колись була спальня господаря.

Таким чином, музей має три меморіальні кімнати і експозиційну залу, в якій експонуються особисті речі, рукописи, книги, фото Д. І. Яворницького, картини М. Струннікова, С. Васильківського, Ф. Красицького.

Вестибюль музею прикрашають унікальні настінні розписи «Тарас Бульба із синами» (автор М. Струнніков) і «Сцени з козацького життя» (автор Т. Ткаченко) [37].

Меморіальний будинок-музей Д. І. Яворницького та виставка, присвячена життю та діяльності фундатора колекції Дніпропетровського національного історичного музею органічно поєднується з наступними експозиційними залами музею (за даними, наданими Вікіпедією):

- «Давня історія краю
- Запорозьке козацтво
- Катеринославщина в ХІХ ст.
- Промисловий переворот кінця ХІХ – початку ХХ ст.
- Громадянська війна (1917-1920)
- Край у 1920-1939 рр.

- Край у Другій світовій війні (1939-1945).
- Сучасна історія Дніпропетровщини (1945 – сьогодні).
- Постійна виставка «Це не повинно повторитися» (сталінські репресії на Дніпропетровщині в 1930–1950-х рр.)» [36].

Біля будинку – сад, посаджений Д. Яворницьким.

РОЗДІЛ III. Музейно-педагогічна програма

Довгострокова навчально-освітня програма «Археологічні матеріали з історії Подніпров'я» розроблена для студентів 1 курсу історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара відповідно до вимог навчальної програми «Археологія» 2024-2025 навчальний рік (1 пара на тиждень, 120 годин за семестр) за підручником: Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України: підручник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2008. 480 с. [32]

Мета: використовуючи археологічні матеріали з колекції Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького сприяти засвоєнню студентами 1 курсу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара знань з дисципліни «Археологія».

Завдання: забезпечити студентів історичного факультету теоретичними та практичними знаннями, необхідними для отримання ними історичної спеціальності.

Втілення програми: лекції, семінари.

Учасники програми: студенти бакалаврату (1 курс).

Мотивація для студентів: отримання теоретичних знань та практичних навичок з археології.

Довгостроковий проект навчально-освітньої програми розрахований на 120 годин 1 семестру, складається з наступних тем []:

Тема викладача курсу	Тема музейна	Форма реалізації	Мета	Завдання
Предмет археології, її методи і		лекція	Ознайомити з визначенням поняття археологія, типами	1. Археологія як наука та навчальна

завдання			археологічних пам'яток, археологічними методами.	дисципліна 2. Поняття «археологічна пам'ятка» та «археологічна культура». 3. Методи археологічної розвідки [32].
Палеоліт		лекція	Ознайомитися з основними етапами палеоліту. Дати характеристику мезолітичному періоду	1. Верхній палеоліт. 2. Нижній палеоліт 3. Мезоліт.
Неоліт		лекція	Ознайомитися з неолітичними культурами Євразії загалом та України зокрема	1. Неоліт Євразії 2. Неолітичні культури України [32].
Мідний вік		лекція	Ознайомитися з скотарськими та землеробськими енеолітичними культурами Євразії, представленими на території України	1. Енеоліт на території Євразії 2. Енеолітичні культури на території України [32].
Бронзовий вік		лекція	Ознайомитися з євразійськими культурами бронзової доби, представленими на території України	1. Культури бронзової доби на території Правобережжя України. 2. Культури бронзової доби на території Лівобережжя України [32].
Ранній залізний вік		лекція	Ознайомитися з культурами євразійського раннього залізного віку, представленими на території України.	1. Кіммерійці. 2. Скіфія. 3. Сармати [32]
Античні держави Північного Причорномор'я		лекція	Ознайомитися з результатами археологічних розкопок античних міст Північного	1. Ольвія. 2. Херсонес. 3. Міста Боспору[32]

			Причорномор'я	
Ранні слов'яни		лекція	Ознайомитися з культурами ранніх слов'ян, представленими на території України	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зарубінецька культура. 2. Черняхівська культура[32] .
Східні слов'яни середини – другої половини I тис. до н. е.		лекція	Ознайомитися з основними східнослов'янськими культурами, представленими на Україні.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Східні слов'яни у V-VII ст. 2. Східні слов'яни періоду утворення Київської Русі [32].
Археологія епохи Київської Русі		лекція	Ознайомитися з результатами археологічних розкопок пам'яток Київської Русі.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Могильники Київської Русі. 2. Поселення і міста Київської Русі. 3. Матеріальна культура Київської Русі [32]
Середньовічна археологія Півдня України		лекція	Ознайомитися з результатами археологічних розкопок середньовічних пам'яток кочових племен Дикого Поля та Півдня України	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пам'ятки кочових племен Дикого Поля в IX-XIII ст. 2. Північне Причорномор'я в добу Середньовіччя[32] .
Пам'ятки козацьких часів		лекція	Ознайомитися з результатами археологічних розкопок пам'яток доби козаччини	<ol style="list-style-type: none"> 1. Січі. 2. Замкові оборонні споруди. 3. Матеріальна культура запорозького козацтва [32]
Життя і наукова діяльність Д. І. Яворницького		лекція	Розглянути біографію та наукову спадщину Д. І. Яворницького	<ol style="list-style-type: none"> 1. Біографія. 2. Творчість[32] .
Археологічний практикум		лекція	Оволодіти основними навичками археологічних практик	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ознайомлення з артефактами археологічних культур різних епох. 2. Основана археологічна

				термінологія 3. Основи наукової атрибуції і описання пам'яток археології [32]
--	--	--	--	--

3.2. Короткостроковий проект музейної педагогічної програми:

Лекція «Практикум з археології»

Аудиторія: Студенти історичного факультету 1 курсу

Тривалість: 80 хвилин

Форма проведення: лекція з практичною складовою

Використані музейні матеріали: археологічна колекція, колекції давньоєгипетських та античних пам'яток, козацькі старожитності Дніпропетровського національного історичного музею.

Мета: ознайомлення студентів з предметом та об'єктом археології як науки, з її основними поняттями, видами археологічних матеріалів та методами археологічних досліджень, з основними археологічними культурами на території сучасної України.

Навчальна: ознайомитися з археологічними пам'ятками на території України, вміти здійснювати їх наукову атрибуцію та описання.

Розвиваюча: практикою закріпити теоретичні знання курсу.

Виховна: викликати повагу до далекого минулого, сформувати практичні навички з питань музеєфікації археологічних пам'яток.

План заняття:

1. Вступ	5 хв
2. Теоретична та практична частина з виконанням завдань	30 хв
3. Перерва	10 хв
4. Теоретична та практична частина з виконанням завдань	30 хв
5. Підбиття підсумків	10 хв

Сценарій заняття

Вступ. Організація заняття

Лектор: Добрий день, шановні студенти! На попередніх заняттях ви дізналися про основи археологічних досліджень та розвиток археології в Україні. Археологія – це термін, який виник ще за часів стародавніх греків, але зараз він набув якісно нового значення і став позначати цілу галузь історичної науки, що вивчає матеріальну культуру за допомогою особливих методів. На цьому буде проведено практикум з археології.

Теоретична та практична частина з виконанням завдань

Лектор: Практична частина курсу «Археологія» включає наступні завдання:

1. Ознайомитися з артефактами (об'єктами) археологічних культур на прикладі скіфських пам'яток дніпро-донецького лісостепу періоду раннього залізного віку.
2. На прикладі цих пам'яток ознайомитися з основами археологічної хронології та типології.
3. Засвоїти практики нанесення на карту та замальовування археологічних пам'яток.

Під час заняття ви маєте створити зображення (малюнки) артефактів (об'єктів) та нанести на контурні карти місцевості з археологічними пам'ятками, ареали розповсюдження археологічних культур.

Для практичних занять студенти повинні мати чистий зошит, чистий альбом або блокнот для малювання, авторучку, простий олівець, гумку.

Студенти можуть виконувати завдання на контурних картах. Для цього можна використовувати контурні карти, роздруковані з Інтернету. Приступимо до роботи з контурною картою:

1. Позначити групи скіфських пам'яток донецько-дніпровського лісостепу.

2. Позначити в цих групах поселення
3. Позначити в цих групах городища.

(студенти виконують завдання)

Лектор: Замальовка конкретних артефактів, або зображень археологічних комплексів є важливою і необхідною частиною практичного заняття, і це те, що відрізняє археологію від багатьох інших гуманітарних наук. Звісно, не всі студенти мають відмінні навички малювання. В даному випадку студент робить не художні замальовки, а суто схематичні ескізи, передаючи, наприклад, загальний характерний вигляд (форму) посудин чи інших предметів, загальні риси орнаменту, схему комплексу. Тому зробимо наступні замальовки (3 на вибір):

1. План городища.
2. Основні типи поселенських споруд.
3. Поховання (план та профіль).
4. Основні форми кераміки.
5. Основні типи орнаменту.
6. Основні типи землеробських знарядь.
7. Основні ремісничі знаряддя.
8. Основні типи мечів та кинджалів.
9. Основні типи наконечників списів і дротиків.
10. Основні типи наконечників стріл.
11. Основні типи зброї.
12. Основні типи одягу і прикрас.
13. Найпоширеніші предмети імпорту.

(студенти виконують завдання)

Лектор: На наступне заняття напишіть реферати за питаннями, розглянутими на даному занятті. При написанні рефератів треба використовувати кілька публікацій та залучити іноземні джерела.

Підведення підсумків

Лектор: Отже, на даному занятті ви:

1. Ознайомилися з артефактами (об'єктами) археологічних культур на прикладі скіфських пам'яток дніпро-донецького лісостепу періоду раннього залізного віку.
2. На прикладі цих пам'яток ознайомитися з основами археологічної хронології та типології.
3. Засвоїли практики нанесення на карту та замальовування археологічних пам'яток.

Сьогодні ви добре справились із завданнями цієї лекції з практичною складовою. За виконану роботу кожен студент отримує зароблені бали. На наступному занятті ми заслухаємо підготовлені вами реферати за питаннями даної теми. А це заняття заверрене. Дякую вам за увагу!

ВИСНОВКИ

Дана дипломна робота висвітлює роль Дмитра Івановича Яворницького (1855-1940) в формуванні колекції Дніпропетровського національного історичного музею. Академік Дмитро Іванович Яворницький є провідним дослідником історії запорізького козацтва та неперевершеним колекціонером старожитностей. Його наукові інтереси охоплюють понад 200 публікацій на різні теми, серед яких дослідження з музеєзнавства та допоміжних історичних дисциплін зробили значний внесок у ці галузі.

У першому розділі розкрито основні етапи біографії академіка Дмитра Івановича Яворницького. Його діяльність як музейного працівника сформувалася під впливом його раннього життя у Харкові, де він був членом Історико-філологічного товариства і розвинув свої дослідницькі методи, поєднуючи в собі риси історика та художника. Його романтична натура та інтерес до минулого допомогли йому зрозуміти людей минулого, а комплексний підхід до вивчення історії запорозького козацтва передбачав збір письмових, речових та фольклорних джерел. Він багато подорожував, щоб зібрати свою унікальну колекцію запорозьких реліквій, яка згодом допомогла створити Музей О. Поля. За час його перебування на посаді колекції музею зросли до 85 000 експонатів, і він доклад значних зусиль для їх поповнення, співпрацюючи з волонтерами, археологами та місцевими інтелектуалами. Яворницький був також науковцем-лектором, відомим своєю захопливою розповіддю та емоційною мовою, яка справляла незабутнє враження на слухачів. Він запровадив іновачії в музейній практиці, поєднавши екскурсії з кобзарським співом, і продовжував виступати з публічними лекціями по всій Україні та Росії, популяризуючи музей та його колекції. Музей за часів Яворницького перетворився на культурний і науковий осередок, об'єднавши українські музейні сили і ставши ланкою музейного процесу в Україні.

У другому розділі дипломної роботи розроблено проект виставки, яка являє собою класичну тематичну музейну експозицію, присвячену біографії та внеску Д.І. Яворницького в українську школу музеєзнавства. Експозиція побудована навколо життя та наукової діяльності Яворницького, формування колекції Дніпропетровського національного історичного музею та перетинається з такими питаннями, як історія музею, сучасний культурний простір та спадщина видатного вченого. Експозиція розміщена у відреставрованому меморіальному будинку та кімнатах, де жив і працював Яворницький. Музей поєднується з іншими виставковими залами, що охоплюють давню історію до сучасності.

У третьому розділі розроблено музейно-педагогічну програму з довгостроковим та короткостроковим проектом для студентів 1-го курсу історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Програма має на меті сприяти опануванню дисципліни «Археологія» з використанням матеріалів з колекції Дніпровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького. Програма включає лекції та семінари. Лекція «Практикум з археології» має на меті познайомити студентів з предметом та об'єктом археології, основними поняттями та методами дослідження. Заняття включає практичні вправи, такі як картографування та замальовки археологічних об'єктів, а також заохочує студентів до створення власних малюнків та карт.

Таким чином, у данній дипломній роботі висвітлено внесок Д. І. Яворницького в українське музеєзнавство, зосередивши увагу на біографії, науковій діяльності та становленні Дніпровського національного історичного музею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Абросимова С. В. З епістолярної спадщини Д. Яворницького. Козацтво. 1993. № 1. С. 41-43.
2. Абросимова С.В. Яворницький та його доба в листах сучасників. Хроніка 2000. К., 1993. № 3-4. С. 155-157.
3. Бібліографічний покажчик праць професора Дмитра Івановича Яворницького (1883-1928) Збірник Дніпропетровського історично-археологічного музею. Т. 1. Д., 1929. С. 261-272.
4. Біднов В. Дмитро Еварницький (1855 р. – 26 жовтня – 1925 р.). Студентський вісник. Прага. 1925. № 11. С. 18-20.
5. Дмитро Яворницький: дослідник запорозького козацтва. Виставка до 160-річчя від дня народження видатного українського історика, археолога, фольклориста
6. Добровольський А. Звіт за археологічні дослідження на території Дніпрельстану року 1927. Збірник. Т. 1. Д., 1929. С. 61-160.
7. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки та культури. Упоряд: С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; Під загальною редакцією Н.Капустиної. Дніпропетровськ, 2005. 500 с.
8. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького: Каталог музейної колекції. Укл. СВ. Абросимова, А.І. Перкова, О.В. Піцик, А.С. Журба. Д., 1992.
9. Жученко М. Листи із Катеринослава Ювілей 30-літньої наукової діяльності професора Д.І. Яворницького. Рада Київ. 1913. 28 листопада.
10. Про доповідь Д.І. Яворницького на XIII Археологічному з'їзді 1905 р. в Катеринославі. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. 1909. Т. 4. С. 208.
11. Пчілка О. Дмитро Яворницький (Еварницький). Рідний край. 1913. № 12.

12. Рудинський М. Археологічна розвідка на Дніпрельстані. Збірник Дніпропетровського крайового історично-археологічного музею. Д., 1929. С. 45-58.
13. Указ Президії Верховної Ради УРСР про увіковічення пам'яті Д.І. Яворницького. Комуніст. 1940. 12 жовтня.
14. Чабан М. Сучасники про Д. І. Яворницького. Д., 1995. 200 с.
15. Чабан М. У спогадах сучасників. Київська старовина. – 1996 № 1. С. 28-29.
16. Шаповал І.М. Козацький батько: Образ Д.І Яворницького у спогадах письменників, діячів культури і науки. Кривий Ріг, 1998. 256 с.
17. Шаповал І.М. Спогади дружини Д. Яворницького Київська старовина. 1996. № 1. С. 42-44.
18. Шпекторенко І. Доповідна записка ГПУ про Яворницького. Вільна думка. 1992, № 2. С 6.
19. Шубравська М.М. З почуттям побратимства (Із листів Д.І. Яворницького до Я.П. Новицького). Дніпро. 1969. № 10. С 152-159.
20. Щира дяка за корисну працю: Вітальні телеграми Д. Яворницького з нагоди 30-ліття його літературно-наукової діяльності (1913 р.): З музейної колекції. Д., 1998. 28 с.
21. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у трьох томах; З російської переклав І. Сварник. Львів: Світ, 1990 -1992. Т. 1. 1990. 316 с.
22. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у трьох томах; З російської переклав І. Сварник. -Львів: Світ, 1990 - 1992.Т. 2. 1991. -388 с.
23. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у трьох томах; З російської переклав І. Сварник. Львів: Світ, 1990 -1992. Т. 3. 1992. 451 с.

Література:

24. Абросимова С.В. Археографічний аспект в епістолярній спадщині академіка Д.І. Яворницького. Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 2. Д., 2001. С. 400-415.
25. Абросимова С.В. Д.І. Яворницький – архівіст. Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Ч. 1. К., 1997. С. 205-208.
26. Абросимова С.В. Д.І. Яворницький і розвиток архівної справи на Катеринославщині. Спадщина: До 75-річчя Державного архіву Дніпропетровської області: Збірник статей. Д.: Арт-Прес, 1999. С 21-58.
27. Абросимова С.В. Дмитро Яворницький. Запоріжжя, 1997. 59 с.
28. Абросимова С.В. Енциклопедист козаччини. Український історичний журнал. 2005. № 4. С. 4-47.
29. Абросимова С. В., Парамонов А. Ф. Дмитро Яворницький та його родовід. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.
30. Брехуненко В.А. Д.І. Яворницький про генезу та сутність української козаччини. Вчений-подвижник. Д., 1991. С. 27-29.
31. Василенко Н.Є. Художнє відображення історичного минулого України в наукових дослідженнях та літературних творах Д.І. Яворницького. Література й історія: Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції. Запоріжжя, 1998. С. 89-91.
32. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України: підручник. Тернопіль: Навчальна книга: Богдан, 2008. 480 с.
33. Вчений-подвижник. Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького: (Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 135-річчю з дня народження вченого) 26-27 жовтня 1990 р. / Дніпропетровський держ. історичний музей ім. Д. І. Яворницького, Дніпропетровське обл. відділення фонду культури, Дніпропетровський держ. ун-т; [Складач: Бекетова В. М.]. Дніпропетровськ: Міська друкарня, 1991. 78, [2] с.

34. Гапусенко І. М. Дмитро Іванович Яворницький. Київ: Наукова думка, 1969. 58 с.
35. Дмитро Яворницький: дослідник запорозького козацтва. Виставка до 160-річчя від дня народження видатного українського історика, археолога, фольклориста <http://www.nbu.gov.ua/node/2217>
36. Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницький Вікіпедія
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%96_%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B0_%D0%AF%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE
37. До 160-річчя від дня народження Д. І Яворницького. Генеральне консульство України в Чикаго <https://chicago.mfa.gov.ua/news/43267-do-160-richchya-vid-dnya-narodzhennya-dijavornicykogo>
38. 3 минувшини Подніпров'я: (Зб. матеріалів наук. конф., присвяч. Міжнародно дню музеїв, 17 травня 1994 р.). Дніпропетровський держ. історичний музей ім. Д. Яворницького; авт.-упоряд. С. В. Абросимова [та ін.]. - Дніпропетровськ: ВПОП "Дніпро", 1995. 177 с.
39. Ковальський М. Невідомі документальні свідчення про варшавський період наукової діяльності Дмитра Яворницького (1895-1896 рр.) // До 90-річчя Катеринославської ученої архівної комісії (1903-1916 рр.). -Д., 1993. С. 5-21.
40. Ковальський М. Нове про Д.І. Яворницького: Документальні свідчення про складання Дмитром Яворницьким (Еварницьким) магістерських

- екзаменів у Варшавському університеті (1895-1896 рр.). Борисфен. 1993.№8 (26). С. 8-11.
41. Ковальський М.П. Історіографічні аспекти у науковій спадщині Д.І. Яворницького: Деякі роздуми історика. Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорозького козацтва: Матеріали наукових читань Д.І. Яворницького: Збірник статей. Запоріжжя: ЗДУ, 1993. С. 101-110.
 42. Ковальський М.П., Абросимова СВ. Магістерські іспити Д.І. Яворницького і Варшавський університет. Український археографічний щорічник. Випуск 5/6. К., 2001. С 313-314.
 43. Кондратьєва І.Ю. Д.І. Яворницький як фундатор Катеринославського історичного музею. Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 1. Д., 1997. С. 511 -516.
 44. Марія Шубравська: Життя, присв'ячене Яворницькому https://www.dnipro.libr.dp.ua/Yavornickiy_kniga
 45. Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи (збірник тез доповідей та повідомлень міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-літтю від дня заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького). – Дніпропетровськ, 1999. – 177 с.
 46. Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І.Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду (9 листопада 1995 р.). Дніпропетровськ, 1995. – 328 с.
 47. Руснак І.Є. Літературна творчість Д.І. Яворницького і розвиток української прози початку ХХ століття: Автореферат дис. канд. філолог, наук. К., 1995.
 48. Свіченко С. «Свої» і «чужі» символи історичної пам'яті у світогляді та творчій спадщині Д.І. Яворницького (Харківський історіографічний збірник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – Вип. 15). С. 103-113.

49. Скупейко Л. Художня проза Д.І. Яворницького Київська старовина. 1996. № 1. С. 19-27.
50. Шаповал І.М. В пошуках скарбів. Київ: Радянський письменник, 1963. 302 с.
51. Шубравська М.М. Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. Київ: Наукова думка, 1972. 254 с.
52. Яременко І.І. Археологія у житті та науковій спадщині академіка Д.І. Яворницького: Автореф. дис. канд. іст. наук. – Д., 1994. – 16 с.
53. IV Всеукраїнські Яворницькі наукові читання, присвячені 165-річчю від дня народження академіка Д. І. Яворницького. 6.11.2020, м. Дніпро: тези доповідей / відп. ред. д-р іст. наук, проф. С. І. Світленко. Дніпро: Ліра, 2020. 176 с.